

Eğitim Bülteni

BU SAYIMIZDA...

Üç ayda bir Toplumsal Tarih dergisinin eki olarak yayımlanan "eğitim bülteni"nin bu sayısı; okulların açıldığı, lise tarih programlarının değiştiği ve Tarih Vakfı tarafından bir yıldır sürdürülmekte olan "Ders Kitaplarında İnsan Hakları" projesinin ikinci ayağının (DKİH 2) sonuna geldiği ve sonuç raporlarının yazıldığı bir döneme denk geldiği için, bu bültende gündeme uygun üç yazıya yer verdik.

İlk yazımız, değişen lise tarih programlarını eski programlarla kıyaslayarak temel problemler açısından inceliyor.

İkincisi, "eski" TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük programının ürünü olan bir ders kitabının DKİH 2 projesi kapsamında incelenmesinin sonuçlarını gösteriyor.

Son yazı ise, "yeni" sosyal bilgiler ders kitaplarının, "Ders Kitaplarında İnsan Hakları" projesi kriterlerine göre incelenmesinin sonuçlarını aktarıyor.

Bütün yazıların ortak bir noktası var: Eski-yeni tarih ve sosyal bilgiler programları ile ders kitapları, esas olarak "milliyetçilik/militarizm" ekseninde incelenmiştir. Hâlâ bir arada yaşamakta olan "eski" ve "yeni" karşılaştırması, ortaya çıkan sonuçlar açısından çarpıcı olabilir.

DERS KİTAPLARINDAKİ 3-M PROBLEMİ MİLLİYETÇİLİK, MUHAFAZAKÂRLIK, MİLİTARİZM

MELİH DALBUDAK

Bu yazı, "Ders Kitaplarında İnsan Hakları 2" (DKİH 2) projesi kapsamında liselerimizde okutulan tek bir ders kitabından yapılan alıntıların, adı geçen projede kullanılan "Niteliksel Çözümleme Ölçütleri"ne göre yorumlanması üzerinedir. Yeni TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük programı henüz yayımlanmamıştır ve program değişikliğinin aşamalı olarak yapıldığı da bilindiğinden, sözü geçen programın ve eleştirilen ders kitabının en az iki sene daha okutulmasına devam edilecektir.

Çocuklarımıza neden ilköğretimden üniversiteye kadar zorunlu olarak tarih okuturuz? Bu sorunun cevabını Milli Eğitim Temel Kanunu'nun Haziran 1983'te değiştirilmiş 2. maddesinden bulmaya çalışalım: "Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini, Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasasının başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmektir." Tanıl Bora

bu amacı; "Türkiye'de milli eğitimin endoktrinasyona (doktrin aşılamaya) dayalı bir amaç tanımlı vardır," şeklinde yorumlar.

Milli Eğitim Temel Kanunu'ndan alıntılıdığımız uzun cümlelerin içerisine sıkışık kalmış "insan haklarına" lafı ne anlama gelmektedir? Bunun ne anlama geldiğini, "Ders Kitaplarında İnsan Hakları" projesinin ikincisi kapsamında yapılan taramalarda gözlemlediğimiz kayda değer birtakım bulgulardan yola çıkarak bu kısa yazıda açıklamaya çalışacağız.

Öncelikle şunu söylemekte fayda var; Türk milli eğitimi de toplumun içinde debelendiği 3M ile malul gözükmektedir. Bu 3M ne yazık ki siyasetten iktisada, toplum psikolojisinden hukuka değin yaşantımızın temel belirleyicileri haline geldi. Bu üç unsurun her biri, birbirlerini kâh besleyerek,

kâh tetikleyerek bireyleri, hak ve özgürlükleri hep ikinci planda olan, hatta planda olmayan "devlet hizmetkârı ruhu" içinde tutmayı başarmaktadır. Zaten alıntılarımızın Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 2. maddesi de son belirlemede Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklara vurgu yapmaktadır.

3M milliyetçilik, muhafazakârlık ve militaristliktir. Burada esas vurgulamaya çalıştığımız şey, kavramların hizmet ettiği ideolojik yönelimler, amaçladığı insan tipi ve kullanıldığı tarihsel-siyasal bağlamdır. Türk milli eğitiminde bu kavramlar; Türk-İslam sentezi ideolojisine, yasaklar ve emirlerle örülmüş sıkı bir ağ içine sıkışan bir insan tipine, sürekli savaş ve tehdit algılamasını

Türk milliyetçiliği, dar ve tekelci değildir. Türkiye'de ben Türk'üm diyen herkes Türk'tür. Türk milleti, egemenliğin kaynağı ve kayıtsız şartsız sahibidir" (s. 292). Evrensel değerlere değil, sadece milli değerlere vurgu yapılması ve böylelikle yurttaşlığın "Türklükle" ilişkilendirilerek tanımlanması;

2) "Türk milleti, kahraman olduğu kadar istidatlı ve yetenekli bir millettir" (s. 218). "Biz Türkler bütün tarihimiz boyunca özgürlük ve bağımsızlığa sembol olmuş bir milletiz" (s. 290). "Günümüzden 6500 yıl öncesi böyle gelişmiş bir medeniyeti yaratan Türkler, zamanla üç kıtaya yayıldılar. Gittikleri her yerde sayısız devletler kurdular, medeniyetler oluşturdular. Egemen oldukları yerlerde, bir kısmı

birlik ve beraberliğinden alır." "Milli birlik ve beraberliğin en önemli özelliği, bütün vatandaşların içtenlikle Türk'üm diyebilmesidir" (s. 300). Ulusal kimliğin düşmanlık üzerinden tanımlanması;

4) "En büyük toplumsal kurum olan devletin de ulaşmak istediği amaçlar vardır. Devlet, amaçlarına ulaşmak için belirli siyasetler izler. Devletin amaçları tüm toplumu ilgilendirdiği için diğer toplumsal kurumların ve örgütlerin izleyeceği siyasetler, devletin genel siyasetine aykırı olamaz" (s. 285). Devlet otoritesinin yüceltilmesi, devlete adeta kutsal ve ulaşılmaz bir anlam yüklenmesi ve görev ve sorumlulukların öne çıkarılması;

5) "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkı, medenidir. Tarihte

3M; milliyetçilik, muhafazakârlık ve militaristliktir. Burada vurgulamaya çalıştığımız, kavramların hizmet ettiği ideolojik yönelimler, amaçladığı insan tipi ve kullanıldığı tarihsel-siyasal bağlamdır. Türk milli eğitiminde bu kavramlar; Türk-İslam sentezi ideolojisine, yasaklar ve emirlerle örülmüş sıkı bir ağ içine sıkışan bir insan tipine, sürekli savaş ve tehdit algılamasını içinde barındıran bir 19. yy keşmekeşine denk düşmektedir.

içinde barındıran bir 19. yüzyıl keşmekeşine denk düşmektedir.

Bu kısa girişten sonra, artık ders kitaplarının sayfalarını çevirme zamanı geldi. Liselerde okutulan TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük² kitapları 3M'den nasibini ziyadesizle almış kitaplardır.

M-1: MİLLİYETÇİLİK

Kitabın "milliyetçi" bir yönelimi olduğu çok açıktır. Yurttaşlığın, etnik olarak "Türklük" bağlamında tanımlandığı örnekler çok sık karşımıza çıkmaktadır:

1) "Türkiye'de her Türk hür doğar, hür yaşar. Türkler demokrat, hür ve sorumlu vatandaşlardır. Türk cumhuriyetinin kurucuları ve sahipleri bizzat kendileridir" (s. 290). "Türk milleti; dil, kültür, ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu toplumsal, ekonomik ve siyasal bir bütündür. Bu bakımdan

günümüze kadar gelebilen değerli eserler bıraktılar. Medeniyetin gelişmesine ve yayılmasına büyük katkılarda bulundular" (s. 217-218). "Dünyanın hiçbir ordusunda yüreği seninkinden daha temiz, daha sağlam bir askere rastlanmamıştır" (s. 253). Bu tür olumlu değerlerin sadece "bize ait" olabileceği, başka toplumların bu sıfatlardan mahrum olduğu yönünde cümleler sarf edilmesi ve bu yolla başkalarının hor görülmesi;

3) "Eğitim idealimiz, çocuklarımıza her şeyden önce, Türkiye'nin bağımsızlığına, benliğine ve milli geleneklerine düşman olan her türlü engellerle mücadele etmek fikrini vermek olmalıdır" (s. 206). "Milli birlik ve beraberlik, Türk milletinin bütün olması, içinde hiçbir bölücü, ayırıcı unsura yer vermemesi demektir. Milli birliğin temeli milliyetçiliktir. Milli birlik ve beraberlik duygusu, millet bilinci etrafında vatandaşları birbirine bağlar. Devlet, gücünü, ulusun milli

medenidir, hakikatte medenidir. Türkiye Cumhuriyeti halkı, fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat etmek ve göstermek mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı, aile hayatıyla, yaşayış şekliyle, medeni olduğunu göstermek zorundadır" (s. 218). Özcü önermelerin aşılması;

6) "Son yıllarda yaşanan doğal afetler, ekonomik krizler ve dış tehlikeler karşısında Türk milliyetçiliği, milletimizi birlik içinde tutmakta ve devletimizi güçlendirmektedir" (s. 301). Son olarak bu türden abes ifadelerin sergilenmesi, kitabın "milliyetçilik" ekseninde yürüdüğünün göstergeleridir.

Bu anlatımlar aslında milli eğitimin genel amacıyla uyumlu, fakat eğitimin evrensel amaçları ile çelişen ifadelerdir.

M-2: MUHAFAZAKÂRLIK

Kitapta, muhafazakârlık da doğal olarak milliyetçilik ile birlikte yürümekte ve yeri geldikçe; kültür, aile, din temelli "muhafazakâr" vurgular cümle içlerine serpilmiştir.

1) "Milli birlik ve beraberlik, Türklük bilinci ve ortak manevi değerlerle de güçlenir. Türklük bilinci ve manevi değerler, insanları birbirine yaklaştırır, tasada ve kıvançta ortak ve bölünmez bir bütün haline getirir" (s. 301). "Türkiye halkı ırksal veya dinsel ve kültürel yönden birleşmiş, bir diğerine karşı karşılıklı hürmet ve fedakârlık hisleri ile dolu ve kaderi, geleceği ve menfaatleri ortak olan bir toplumdur" (s. 83). Bu türden cümlelerle farklılığın bir problem olarak sunulması;

2) "Eski Türk toplumlarında kadınla erkek eşit kabul edilirdi. Tek eşlilik esastı. Çocuklar üzerinde baba kadar annenin de hakları olduğu kabul edilirdi. Mülkiyet yönünden de kadın, erkekle aynı haklara sahipti. İslamiyet öncesi dönem Orta Asya Türk devletlerinde, hakanların emirlerinde, eşi hatun'un adına da yer verildi" (s. 228). İlk bakışta eşitlikçi bir rol dağılımını savunur gibi görünen fakat dikkatli okunduğunda kadının haklarının aslında ona verilmiş bir lütuf ya da atıfet olduğunun anlaşıldığı ifadeler kitabın muhafazakâr tarafını oluşturmaktadır.

Kitabın sonunda verilen kronoloji bölümünün, 632 tarihinde Hazreti Muhammed'in ölümü ile başlatılması bile manidardır.

M-3: MİLİTARİSTLİK

Kitapta militarizm, tüm toplumu askeri bir organizasyon olarak düşünen bir anlayış çerçevesinde oluşturulmuştur. Asker-millet kavramı apaçık yüceltilmekte, zaman zaman askerliğe inanç ve bağlılığın her şeyin üstünde bir değer olarak kabul edilmesi istenmektedir.

1) "Atatürk, vatani ve milleti için yaptıklarını asla yeterli bulmayan engin bir ruh yüceliğine sahipti. Vatanına ve milletine olan sevgisiyle ilgili olarak 'Ben, gerektiği zaman, en büyük hediyem olmak üzere, Türk milletine canımı vereceğim.' demişti" (s.79). Bu türden bir alıntı ile ölümün yüceltilmesi;

2) "Halifenin bu tür davranışları, cumhuriyeti kuran orduyu da rahatsız etmişti" (s. 192). "Türk milleti, bütün tarihi boyunca ordusu ile kaynaşmış ve ordu-millet kavramı içinde yaşayıp varlığını sürdürmüştür" (s. 252). "Türk milleti ile bir bütün olan Türk Silahlı Kuvvetleri, devletin varlığının sarsılmaz temelini oluşturmaktadır" (s. 286). Benzeri örneklerle sivil alanın askerleştirilmesi, devletin temeli olarak askeri varlığın vurgulanması;

3) "Türk milletinin tarihinde savaş, vatan ve millet çıkarlarının korunması bakımından kutsal bir ödev olarak kabul edilmektedir" (s. 253). "Türk milleti tarih boyunca hiçbir zaman saldırgan olmamış, milli hak ve çıkarları tehlikeye düşüğünde savaşmak mecburiyetinde kalmıştır" (s. 253). Benzeri cümlelerle şiddetin olumlanması ya da sıradanlaştırılması, çatışmaların çözülmesinde bir yöntem olarak sunulması veya savaşın kaçınılmaz bir olgu olduğunun savunulması;

4) "Türkiye'nin bulunduğu bölgede güçlü bir konuma gelmesinin, kendileri için tehlikeli olacağını düşünen ülkeler, güçlü bir Türkiye'yi istememektedirler. Türkiye'nin gelişmesini ve güçlenmesini istemeyenler, cumhuriyetimize karşı bir tehdit oluştururken bu dış güçler, ülke içinde, az da olsa, bazı cahil vatandaşlarımızı kazanmaya çalışmışlardır. Bilerek ya da bilmeyerek bazı vatandaşlarımız, Türkiye'yi bölme konusunda bir iç tehdit unsuru olmaktadır." Bu türden cümlelerle yurttaş sorumluluğunun ve bilincinin barışçıl bağlamlarda değil, öncelikle çatışmacı ve (iç ve dış) tehdit içeren bağlamlarda ele alınması kitabın militarist yönünü oluşturmaktadır.

Burada yer verdiğimiz örneklerden başka, benzer birçok söz ve söylem de kitapta yer almaktadır. Ayrıca 3M olarak kısalttığımız sorun alanları dışında da ders kitaplarının içerikleriyle ilgili sıkıntılar vardır. Örneğin alıntılı olduğu kaynağın belli olmadığı veya herhangi bir otoritenin sorgulanamaz iradesine gönderme yapan, mesajı belirsiz sözler:

5) "Siz, genç arkadaşlar, yorulmadan beni takibe söz vermişsiniz. İşte ben özellikle bu sözden çok

duygulandım. Yorulmadan beni takip edeceğinizi söylüyorsunuz. Fakat, arkadaşlar, yorulmadan ne demek? Yorulmamak olur mu? Elbette yorulacaksınız. Benim sizden istediğim şey, yorulmamak değil, yorulduğunuz zaman dahi durmadan yürümek, yorulduğunuz dakikada da dinlenmeden beni takip etmektir. Yorgunluk, her insan, her canlı için tabii bir durumdur. Fakat, insanda yorgunluğu yenebilecek manevi bir kuvvet vardır ki, işte bu kuvvet, yorulanları dinlendirmeden yürütür. Sizler, yeni Türkiye'nin genç evlatları! Yorulsanız dahi beni takip edeceksiniz. Dinlenmemek üzere yürümeye karar verenler, asla ve asla yorulmazlar. Türk gençliği gayeye, bizim yüksek idealimize, durmadan, yorulmadan yürüyecektir" (s. 312).

6) "Yargı organları içinde en üstünü Anayasa Mahkemesidir. Anayasa Mahkemesi, TBMM'nin çıkardığı yasaların itiraz durumunda Anayasaya uygun olup olmadığına karar verir" (s. 296). Bu türden yanlış veya eksik tanımlar ve bilgilere de rastlanmaktadır. Bu örnekte, Anayasa Mahkemesi'nin yargı organlarının en üstünü olduğu belirtilmektedir ama o, bir yüksek mahkemedir, yargı organlarının en üstünü değildir.

Ele alınan kitaplar buraya alınan örneklerle sınırlı değildir. Aslında sorun ciddi bir ideoloji sorunudur. Milli Eğitim şuraları esnasında gündeme gelen tartışmalar, ders ve sınıf geçme sistemi çevresinde oluşan ilgi, üniversiteye giriş sistemi konusundaki güncel ve somut konulardan ibaret kalmakta, sistemin belki de temeli olan ders kitaplarının hazırlanma anlayışındaki felsefe çok az sorgulanmaktadır. Mesela 1939'daki Milli Eğitim şurasında, milli eğitim sistemine "hümanizma" ruhunun nasıl yerleştirileceğinin tartışılması bile günümüz açısından önemlidir. Çünkü 2008 yılında okul kitaplarımızın durduğu nokta çağımızın oldukça gerisindedir. Belki de yazının başında belirtilen Türk Milli Eğitimi'nin genel amaçları ile ders kitapları arasında bir tutarlılıktan söz edilebilir. Ama sonuç olarak eldeki bulgular, Türkiye'deki eğitim sisteminin/felsefesinin en hafif tabiriyle açmazda olduğunu göstermektedir.

DERS KİTAPLARINDA
İNSAN HAKLARI PROJE GÖNÜLLÜSÜ

DİPNOTLAR

- 1) Tanıl Bora, "Ders Kitaplarında Milliyetçilik", *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, Tarih Vakfı, 2003.
- 2) *TC İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük-Lise*, Kemal Kara, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2006.

LİSE TARİH PROGRAMLARI DEĞİŞTİ (?)

DİLARA KAHYAOĞLU

Lise 9. sınıf tarih programı 2007 tarihinde yayımlanmıştı. Bu öğrenim yılından itibaren de uygulanmaya başlanacak.¹ 10. sınıfların tarih programı da yayımlandı ama uygulanmaya başlanması önümüzdeki seneden itibaren mümkün olacak.²

Geçen seneden yüzlerce gönüllünün katıldığı "Ders Kitaplarında İnsana Hakları" projesi (DKİH 2) çerçevesinde, yeni müfredatlara uygun olarak yazılmış, her ders bazında onlarca kitap tarandı. Yeni 9. sınıf programında okutulacak ders kitapları henüz elimizde yok. Okullar açıldığında elimize ulaşacağını umuyoruz ama nasıl bir tabloyla karşılaşacağımızı bilmek için müneccim olmaya gerek yok, özellikle DKİH 2 projesinin sonuçları ders kitaplarının nasıl olacağına dair önemli ipuçları veriyor. DKİH 2 sonuçları, "yeni müfredat"a uygun olarak yazılan sosyal bilgiler ders kitaplarının, beklentinin aksine paradigmatik bir değişim geçirmediğini göstermiştir.

Yeni 9. ve 10. sınıf program taslaklarının gündeme gelişlerinin iki senelik bir geçmişi var. Nitekim, 3 Haziran 2006 tarihinde Darphane'de bir araya gelen sosyal bilimler öğretmen platformuna üye öğretmenler taslak programları değerlendirmiş ve bu konuda bir rapor hazırlayarak MEB'e göndermişlerdi.³ Yine aynı platformun üyesi birçok arkadaş MEB'in taslak programları tartışmak amacıyla düzenlediği birçok toplantıya da katıldı, fikirlerini söyledi ama görünen o ki değişen bir şey olmamış, yapılan eleştiri ve öneriler eser miktarda bile dikkate alınmamış. Bu durumda insan, yapılan toplantıların, "görüşlerinizi bildirin" önerilerinin "yapılmış olmak için yapıldığı" izlenimine kapılıyor ister istemez. Çünkü programların sunumu ve tanıtımı yapılırken, şu kadar toplantı yapıldı, bu toplantılara şu kadar kişi katıldı, şu kadar kuruluştan görüş alındı, deniyor. Yani bilmeyen birisinin edindiği izlenim, bütün bu programlar kamuoyuna, ilgili kişilere sunulmuş ve görüşleri alınarak revize edilmiştir, şeklinde oluyor. Bu tür uygulamalar, programlara meşruiyet

kazandırmanın bir yolu olsa gerek. Daha önce uygulamaya konulan ilköğretim programlarında da aynı süreç yaşanmıştı.

Yeni lise tarih müfredatıyla ilgili birkaç ayrıntıya değinecek olursak; 9. sınıf konularında gerçekten de özü itibarıyla değişen bir şey yok. Değişen dört şey var: Davranışlar "kazanım" olarak ifade edilmiş; ölçme ve değerlendirmeye çeşitlilik getirilmiş; ilk iki ünitenin program içindeki payı yükseltilmiş ve derslerin etkinlik temelli yürütüleceği varsayılmış. Burada "varsayılmış", sözcüğü gayet bilinçli olarak kullanılmıştır, çünkü bu kadar yoğun bir içerikle ve ÖSS gerçeğiyle birlikte bütün bu konuların haftada 80 dakikalık bir sürede etkinliklerle yürütülmesine imkân ve ihtimal yoktur. Tarih öğretmenlerinin diline pelesenk olmuş "yoğun program" eleştirisini bir kenara bırakırsak, diğer temel problemler açısından şunlar söylenebilir:

1) Yeni 9. sınıf programında konular Türk ve İslam tarihi ağırlıklıdır. Dünya tarihi, özellikle de Avrupa tarihi eskiden olduğu gibi neredeyse hiç yoktur. Aslında tablodan da görüleceği gibi, eski ve yeni programlar karşılaştırıldığında konular/içerik açısından da değişen bir şey yoktur, sadece ünitelerin adı değişmiştir (1. ve 2. tablolar).

2) Yine, yeni 9. sınıf programında ilkçağ tarihi için ayrılan süre %14'ken, Türk-İslam tarihine ayrılan süre, %66'dır. Yalnız eski programa kıyasla bu konuda bir iyileştirme yapıldığını belirtmek gerekir ki, eski programda bu ağırlık %85'ti. Bu arada yeni programda, "tarih bilimi" konusunun da yüzdesi ciddi oranda artırılmıştır ama sonuç olarak ağırlık Türk-İslam tarihindedir (1. ve 2. tablolar).

3) Yeni tarih 10. sınıf programında eskiden olduğu gibi Osmanlı tarihi ağırlıktadır. Ünitelerin isimleri değişmiş ama aynı içerik neredeyse tıpatıp yeni programa aktarılmıştır. Eski programda bir ünite adı olarak geçen "Avrupa Tarihi" konularına (Coğrafi Keşifler, Rönesans gibi) yeni programın kazanımlarında yer verilmiş, Osmanlı kültür

ve uygarlığına ait konular eski programda ismen yer almışken, yeni programda ilk anda görünmese de kaybolmamış, kazanımlarda yerini bulmuştur. İlk bakıldığında konu sayısında azalma var gibi görünse de bu da yanıltıcıdır. Bütün konular kazanımlarda ve özellikle de açıklamalar bölümünde birebir mevcuttur (3. ve 4. tablolar). Bu durumda 10. sınıf tarihine Osmanlı Tarihi, 9. sınıf tarihine Türk-İslam tarihi ismi verilirse daha anlamlı bir adlandırma olacaktır.⁴

4) 10. sınıf programın sonuna eklenen bölüm ise çok eleştirilmiş olan, tarih derslerine doğrudan ideolojik bir hüviyet kazandıran yaklaşım ve içeriktir. Sözü edilen ek şöyle bir notla başlamaktadır: "EK: 14.06.2002 tarih ve 272 sayılı Kurul kararı ile kabul edilen ve 2538 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanan 'Ermeniler, Yunan-Pontus ve Süryaniler ile İlgili Konular' 10. Sınıf Tarih Dersi Öğretim Programında aşağıdaki şekliyle yer alacaktır." Bu açıklamadan sonra sekiz sayfalık çizelgeler başlamakta ve hangi "davranış"ın⁵ hangi konu/ kazanım içinde yer alacağı tek tek belirtilmektedir. Bu yazıda sadece birkaç örneğe yer verilebilir. İlişikteki örneklerin hepsi de yeni programda "5. Ünite: En Uzun Yüzyıl (1800-1922)" içine yerleştirilecek olanlardır. Ekte bu amaçların (davranışların) hangi kazanımla ilgili olduğu ayrıca belirtilmiştir (5. tablo).

5) 12 Eylül'ün Atatürkçülük konsepti de aynen devam etmektedir. 12 Eylül döneminde yayımlanan uzun listeler, güya uygun olan kazanımların içine yerleştirilmiştir. Bu eklerle birlikte özellikle 10. sınıf programı hem içerik hem de anlayış açısından muazzam "yükü" bir program haline gelmiştir. Programlardaki kazanım ve açıklama cümlelerinin gerçekte ne anlama geldiğini somut olarak görebildiğimiz araçlar elbette ders kitaplarıdır. DKİH 2 projesi, sosyal bilgiler dersleri söz konusu olduğunda, bu derse yaklaşım açısından ciddi bir değişim olmadığını göstermiştir. Bu ders yine eskiden olduğu gibi bir endokrinasyon aracı olarak görülmekte, programın başında yazılan "Öğrencileri düşünmeye, araştırmaya, soru sormaya ve görüş

alışverişi yapmaya özendirir," veya "Barış, hoşgörü, karşılıklı anlayış, demokrasi ve insan hakları gibi temel değerlerin önemini kavratarak bunların korunması ve geliştirilmesi konusunda duyarlı olmalarını sağlamak," şeklindeki ifadeler maalesef birer süs cümlesi, bir imaj sunumu olarak kalmaktadır. Sonuç olarak, yeni programın

bizlerde uyandırdığı ilk izlenim hayal kırıklığı olmuştur. Büyük bir eğitim reformundan bahsedilen bu dönemde, neredeyse hiç değiştirilmemiş eski programı karşımızda görmek bizleri şaşırtmış ve üzmüştür. İncelediğimiz programlar, tıpkı eski programlar gibi, "Türk-İslam sentezci" yaklaşımdan derin izler taşımaktadır. Bu durumda, bu programların evrensel değerlere

özen gösteren, insan haklarına dayalı, barışçı, Türkiye toplumunun çokkültürlü yapısını kucaklayan, çeşitliliğe açık, demokrasi bilincini ve eleştirel düşünmeyi geliştiren, cinsiyetçilik ve toplumsal adalet konularında duyarlı bir yaklaşıma sahip olmadığını belirtmek, yerinde bir eleştiri olacaktır.⁶

TARİH ÖĞRETİMİ

Tablo 1

***YENİ... TARİH DERSİ (9. SINIF) ÖĞRETİM PROGRAMI ÜNİTELERİ, KAZANIM SAYILARI, SÜRELERİ VE ORANLARI**

ÜNİTE	KAZANIM SAYISI	SÜRE/DERS SAATİ	ORANI (%)
Tarih Bilimi	9	14	20
Uygarlığın Doğuşu ve İlk Uygarlıklar	6	10	14
İlk Türk Devletleri	8	12	18
İslam Tarihi ve Uygarlığı (13. Yüzyıla Kadar)	7	10	16
Türk-İslam Devletleri (10-13. Yüzyıllar)	8	12	18
Türkiye Tarihi (11-13. Yüzyıl)	6	14	14
Toplam	44	72	100

Tablo 2

***ESKİ... TARİH - 1 DERS PROGRAMININ ÜNİTELERİYLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR**

Ünitenin Numarası	Ünitenin Adı	Ünitenin Program İçindeki Payı	Siyasi Tarih Kısmı	Kültür Tarihi Kısmı
1. Ünite	Tarih Bilimine Giriş	% 6	-	% 100
2. Ünite	Eskiçağlarda Türkiye ve Çevresi	% 9	% 31	% 70
3. Ünite	Türklerin Tarih Sahnesine Çıkışları	% 17	% 41	% 60
4. Ünite	İslam Tarihi ve Medeniyeti	% 12	% 51	% 50
5. Ünite	Türk Dünyası – I	% 15	% 51	% 50
6. Ünite	Türk Dünyası – II	% 18	% 61	% 40
7. Ünite	Türkiye Tarihi	% 23	% 51	% 50
	TOPLAM	% 100	-	-

Tablo 3

***YENİ... TARİH DERSİ (10. SINIF) ÖĞRETİM PROGRAMI ÜNİTELERİ, KAZANIM SAYILARI, SÜRELERİ VE ORANLARI**

ÜNİTE	KAZANIM SAYISI	SÜRE/DERS SAATİ	ORANI (%)
1. BEYLİKTEN DEVLETE (1300–1453)	9	12	17
2. DÜNYA GÜCÜ: OSMANLI DEVLETİ (1453–1600)	16	18	25
3. ARAYIŞ YILLARI (XVII. YÜZYIL)	11	11	15
4. DİPLOMASI VE DEĞİŞİM (XVIII. YÜZYIL)	11	11	15
5. EN UZUN YÜZYIL (1800–1922)	17	20	28
TOPLAM	64	72	100

Tablo 4

***ESKİ... TARİH - 2 DERS PROGRAMININ ÜNİTELERİYLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR**

Ünitenin Numarası	ÜNİTENİN ADI	Ünitenin Program İçindeki Payı
1. Ünite	Osmanlı Siyasi Tarihi - I	% 12
2. Ünite	Avrupa Tarihi – I	% 5
3. Ünite	Osmanlı Siyasi Tarihi - II	% 12
4. Ünite	Avrupa Tarihi – II	% 5
5. Ünite	Osmanlılarda Devlet Yönetimi	% 18
6. Ünite	Osmanlı Toplumu	% 12
7. Ünite	Osmanlı Ekonomisi	% 12
8. Ünite	Osmanlılarda Kültür ve Sanat	% 12
9. Ünite	Osmanlılarda Eğitim ve Öğretim	% 12
TOPLAM		% 100

Amaç 10. Ermeni mezalimine karşı alınan önlemleri kavrayabilme.

1. Ermenilere karşı önlem alınmasının nedenlerini açıklama.

Amaç 11. Tehcir kararının alınma gerekçesini kavrayabilme.

1. Tehcir kararının alınma nedenlerini açıklama.
2. Tehcir kararının kimlere yönelik olduğunu açıklama.
3. Tehcir sırasında Anadolu'daki Ermeni nüfusunu ve ne kadarının tehcir edildiğini söyleme.
4. Tehcir kararının insani boyutunu açıklama

Amaç 12. Tehcir kararının uygulama esaslarını kavrayabilme.

1. Zorunlu göçte tabi tutulanların nakledildiği yerlerin özelliğini söyleme.
2. Nakil ihtiyaçlarının nasıl karşılandığını açıklama.
3. Osmanlı Devleti'nin tehcir sırasında karşılaştığı güçlükleri açıklama.
4. Uygulama sırasında karşılaşılan güçlüklerle karşı alınan tedbirleri açıklama.
5. Tehcir sırasında meydana gelen kayıpların nedenlerini açıklama.
6. Kayıpların rakamsal boyutlarını açıklama.
7. Tehcir sırasında yasa dışı uygulama yapanlara karşı Osmanlı Devleti'nin tutumunu açıklama.

Amaç 15. 1945'ten günümüze Ermenilerin asılsız soykırım iddialarını kavrayabilme.

1. Ermeni soykırım iddialarının yeniden gündeme getirilmesinin nedenlerini açıklama.
5. Ermeni terör örgütü ASALA'nın cinayetlerinin amacını açıklama (1973–1994).
6. Ermenistan Bağımsızlık Bildirge'sinde Türkiye aleyhinde yer alan iddiaları açıklama.
10. Soykırım iddialarının Amerika ve Avrupa devletlerinin bazılarının meclislerinden ve uluslar arası kuruluşlardan geçirilmesi çalışmalarının nedenlerini açıklama.
12. Soykırım iddialarının ABD okullarında neden okutulduğunu açıklama.
13. Soykırım iddialarında ABD'nin önemini açıklama.
14. Ermenilerin soykırım iddialarına karşı Türkiye'nin izlediği politikaları açıklama.

Amaç 1. Yunanistan'ın Anadolu'ya yönelik yayılcı emellerini ve Megali İdea politikasını kavrayabilme.

1. Yunanistan'ın Megali İdea politikasının Anadolu'ya yönelik hedeflerini açıklama.
2. Yunanistan'ın Megali İdea politikasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nin yerini açıklama.

DİPNOTLAR

- 1 Programları bu linkten bulabilirsiniz:
http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/modules.php?name=downloads&id_op=viewdownload&cid=75&min=10&orderby=titleA&show=10
- 2 03.06.2008 tarih, 138 sayılı Talim ve Terbiye Kurulu kararı gereğince...
- 3 <http://www.kurumsalhaberler.com/tarihvakfi/bultenler/tarih-vakfi-9-ve-10-sinif-tarih-dersi-taslak-ogretim-programini-degerlendirir>

- 4 Bundan iki yıl önce MEB' gönderdiğimiz raporda şunları yazmışız: "Avrupa ve Dünya tarihi ile ilgili konulara ise sadece aralarda değinilmiş. Karşılaştırmalı bir tarih anlayışından bahsetmek olanaksız. Dünyanın diğer bölümlerinde meydana gelen gelişmeleri anlamadan Osmanlı'nın kuruluşunu, devlet ve toplum yapısını ya da 16. yüzyıldaki gelişmeleri gerçekten anlamamanın olanaksız olduğunu sanırsanız hepimiz kabul ederiz. Bu tez Orta Asya Türk tarihi için de İslam tarihi için de geçerlidir."

Tarih Dersi 9 ve 10. Sınıf Taslak Öğretim Programı Değerlendirme Raporu, Sosyal Bilimler Öğretmenleri Platformu Üyeleri.

- 5 Bu arada bu ek bölümle ana program arasında eğitime yaklaşım açısından da bir çelişki var, oluşturmaçlıktan tekrar davranışçılığa dönülmüş.
- 6 Son paragraf, Tarih Dersi 9 ve 10. Sınıf Taslak Öğretim Programı Değerlendirme Raporu'ndan bazı değişiklikler yapılarak alınmıştır.

YENİ SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARININ İNSAN HAKLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ

EFE BAYSAL

Türkiye’de eğitim sisteminin en büyük sorunlarından biri, sistemin insan haklarına saygılı, çağcıl ve barışçıl, çokkimlikli bireyler yetiştirememesidir. Bunun yerine, böyle bir eğitim sisteminin sonunda içi katı bir milliyetçilikle örülü, eleştirebilme kapasitesinden yoksun, devletine her daim biat eden, farklılıkları tehdit olarak gören, tek egemen kimlikle yoğrulmuş bireyler yaratılmaktadır. Bu sistem içinde özellikle sosyal bilimler dersleri, ideolojik koşullandırmayı sağlayan en önemli araç olarak ortaya çıkmaktadır. Tam da bu nedenle, kitaplardaki bu sorunları göstermek ve kamuoyunun tartışmasına açmak için "Ders Kitaplarında İnsan Hakları" projesi (DKİH) ilk kez altı yıl önce Tarih Vakfı tarafından gerçekleştirilmiştir. 2007 sonbaharında geniş gönüllü katılımıyla başlayan DKİH'nin ikincisi de, ne yazık ki ders kitaplarında hâlâ arzulanan atılımların yapılamadığını, biçim bakımından kitaplarda bir değişiklik olmakla birlikte, sorunlu içeriğin hemen hemen aynen korunduğunu göstermiştir. Eğitimdeki bu temel sorunun en açık şekilde kristalleştiği alan, ülkemizde "tarih eğitiminin toplumda ve eğitim camiasında bir bilim alanı olarak değil, ideolojik koşullandırma aracı olarak" görülmesinden dolayı, tarih ve sosyal bilgiler ders kitaplarıdır. Sosyal bilgilerin öğrenciye nasıl izole bir dünya yarattığını görmek için müfredata ve şu anda da okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarına bakmak yararlı olacaktır.

Çeşitli Sosyal Bilgiler Öğretmen Kılavuz Kitapları² incelendiğinde, özellikle bu kitapların giriş bölümlerinde öğretmenlerin derste izlemesi gereken yöntemlerin detaylı olarak anlatıldığı görülecektir. Bu yöntemlerin amacı, öğrenciye evrensel bir bakış açısı kazandırılması ve ezberden çok eleştiriye yönlendirilmesi, olarak ifade edilmiştir. Ancak ders ve çalışma kitaplarına sadece üstünkörü bakmak bile kılavuz kitaplarında yazan bu amacın söylem bazında kaldığını göstermektedir. Özellikle neredeyse

her üniteye sinmiş olan milliyetçilik ve militarizasyon nedeniyle bu ders kitapları öğrencilere barışçıl ve evrensel değerler kazandırmaktan çok uzaktır. Buna bağlı olarak öğrencilerin farklılıkları kucaklayan çokkültürlü bir dünya tahayyül etmeleri de bu kitaplarla çok zordur. Kitaplarda en vulger şekilde Türklük her an yüceltilmekte, Türk olmanın normu Türk-İslam sentezine dayalı bir vatandaşlığa indirgenmektedir. Bu, iki yolla yapılmaktadır; biri, açıkça Türklüğe yapılan göndermeyle, Türklüğü irksal veya dinsel bazda tanımlama; bir diğeri de Türkiye içinde yaşayan ancak etnik/dinsel olarak Türk olmayan grupların görmezden gelinmesiyle. Şu örnek, dünyanın tanıtıldığı bir üniteden alıntıdır: "Ülkemiz kendisiyle kültürel, tarihi yakınlık olmasına bakmaksızın tüm ülkelerle dostane ilişkiler sürdürmektedir. Ancak aramızda geçmişten gelen köklü ortak bağlarımız olan dünyanın başka ülkelerinde yaşayan soydaşlarımızla daha da yakından ilgilenmektedir" (Genç vd., 2006a: 97).

Farklı bir kitaptan bir diğer örnekte de bir kez daha "soydaşlarımıza" gönderme vardır: "Peki arkadaşlar, Atatürk'ün 1933 yılında 'Bizim bu dostumuzun idaresinde [Sovyetler Birliği kastediliyor (y.n.)] dili bir inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız.' dediği ülkeler ve topluluklar günümüzde hangileridir?... Şimdi hepinizden bu kardeş cumhuriyetlerimizi ve diğer Türk toplulukları hakkında bilgiler toplamanızı istiyorum (...) bunun üzerine Tuna, Altay ve Yakut [öğrenci isimlerine dikkat (y.n.)] bir grup kurup araştırmaya koyuldu" (Kolkusa vd., 2006a: 130).

Yukarıdaki örneklerden de açıkça görülebileceği gibi, "soydaşlarımız" söylemi kapsayıcı bir vatandaşlık tanımı olduğunu iddia eden bir ülke için sorunludur. İki örnekte de vurgu etnik kökenedir. Böylelikle bu etnik köken dışında kalan ama Türkiye sınırları içinde yaşayan diğer etnik/dinsel/millî gruplar dışlanmaktadır. Sosyal bilgiler kitaplarında dışlamaya

yönelik bir başka yöntem ise, Türkiye sınırları içinde yaşamış/yaşayan Türkler dışındaki farklı topluluklardan bahsetmemek veya bu grupları bir iki cümleyle geçiştirmektir. Bu farklı gruplar ötekileştirmeye maruz kalmakta, "biz" kavramının içine dahil edilmemektedir. Anadolu'da kurulan uygarlıklardan bahseden üniteye alıntı da bunu göstermektedir: "Bu uygarlıkların kimisi kısa sürede tarih sahnesinden ayrılmış kimisi ise yüzyıllar süren cihan hakimiyeti kurmuştur. Bu uygarlıkların bazılarıyla aramızda derin bağlar vardır: Dil, din, gelenek, görenek ve ülkü birliğimiz olmuş. Tasamız, sevincimiz bir olmuş" (Genç vd., 2006b: 65).

Görüldüğü gibi, Anadolu'da kurulan uygarlıkların sadece "bazılarıyla aramızda derin bağlar vardır", ancak sözelimi dili veya dini farklı olan Doğu Roma İmparatorluğu veya Doğu Anadolu'da kurulan Ermeni beylikleri gibi diğer uygarlıklarla bağımız sadece aynı topraklar üzerinde yaşamamızdır.

Resmi ideoloji doğrultusunda homojen bir toplum yaratma arzusu, "dil" kullanımı konusunda da kendini göstermektedir: "Çevremizde herkesin farklı bir dil konuştuğunu düşünün. Bu durumda bir ülkede neler olabileceğini yazınız" (Karagöz vd., 2007a: 69). Tek dilin millet olmanın en önemli koşullarından biri olduğunun tüm kitap boyunca vurgulandığı göz önüne alındığında, öğrencinin eleştiri yapabileceği alanını kısıtlayan bu türden bir yönlendirme içeren soruda, kozmopolit toplum, arzu edilmeyen bir olgu olarak sunulmaktadır. Bu konunun bir adım ötesinde, bir öğretmen kılavuz kitabında, sunum yapan öğrencinin "standart Türkçe"yle konuşup konuşmadığının notlandırılması istenmektedir (Genç vd., 2006c: 48). Bu notlama sistemine göre, öğrenci "standart Türkçe" dışında başka bir "şekilde" konuşursa, düşük not almaktadır. Görüldüğü gibi, toplum içinde yöresel veya farklı şivelerle konuşulmasına bile tahammül edilememektedir.

Milliyetçi endoktrinasyona bağlı olarak bir diğer sorun, ulusal kimliğin tehdit üzerinden tanımlanması ve

sivil alanın askerileştirilmesidir. Öğrenciyi paranoyaklığa vardırarak biçimde Türkiye'nin sürekli iç ve dış düşmanlarla çevrili olduğu belirtilmekte ama bu "iç ve dış düşmanlar"ın tam tanımı hiçbir zaman yapılmamaktadır. Tehlikeli olan nokta, aidiyet hissini zedeleyen, öğrencinin kendini "farklı" gruplara ait hissetmesini imkânsız hale getiren, kimliğini sadece Türk-İslam sentezi doğrultusunda oluşturmaya çalışan bir eğitim sisteminde; teklifin öğrenci tarafından zaman içinde içselleştirilip, toplumda, kendi yaşamında gördüğü farklılıkları "iç veya dış düşmanlar" diye katı, siyah-beyaz bir ayrıma oturtması ihtimalidir. Kitaplarda buna paralel olarak, Türklerin çağlar boyunca bir "ordu-millet" geleneği olduğundan bahsedilmekte ve bu gelenek sayesinde yüzyıllardır devamlılıklarını sağlayabildikleri belirtilmektedir: "Türkler tarih boyunca 'ordu-millet' geleneğini sürdürerek yaşamışlardır. Bu geleneğe göre çocuklar küçük yaştan itibaren askerliğe hazırlanır. Türk devletlerinde her Türk savaşa hazır durumdadır. Askerlik özel bir meslek değildir. Ordu devletin tabi savunma gücüdür. Günümüz Türk ordusu da bu geleneğin bir devamı niteliğinde çalışmalarını sürdürmektedir" (Kolukisa vd., 2006a: 70).

Askerlik Türkler için bir meslek değil, doğal bir yetenek ve görevdir. Türk'ün bu yeteneği kaybetmesi ise istenmeyen bir durumdur, Türk âdet ve gelenekleriyle çelişmektedir: "Mani dini, hayvan etinin yenilmesini yasaklayan, savaşa karşı çıkan, askerliğe önem vermeyen felsefesi ile Türk inancı ve yaşantılarına uygun değildir" (Kolukisa vd., 2006a:68). Bu durumda öğrenciden beklenen, vatani için en kutsal görev olan askerliğini gerçekleştirmesidir. Öyle ki, vatanseverliğin tanımı bu kitaplarda neredeyse sadece askerlik yapmaya eş koşulmakta ve askerlik sonucu ölüm

normalleştirilerek şiddet kullanımı olumlanmakta, yüceltilmektedir. Aşağıdaki farklı örnekler kitaplardaki bu sıradanlaştırmayı göstermek için önemlidir:

"(...) Ancak, fırtına ve sel, köprüleri de yıkıp götürmüştü. Irmak kenarında Çin ordusuyla savaşa tutuşan Kürşad ve arkadaşları, birer birer ecel şerbetini içerek bu dünyadan göçtüler" (Kolukisa vd. 2006c: 238).

"Toprak, eğer uğruna ölen varsa vatandır.' İfadesi vatan sevgisini çok net bir şekilde ifade etmektedir" (Polat vd., 2007c: 20).

"Bu ülkenin güvenliği için canını feda etmekten çekinmeyen, bu uğurda canını vermeyi büyük bir onur sayan Mehmetçiklerimizden bir tanesine mektup yazınız" (Kolukisa vd., 2006b: 58).

Görüldüğü gibi, öğrencilerin gözünde vatani sevmek, "vatan için ölmek" gibi bir ölçüte indirgenmektedir. Şüphesiz ölümün bu kadar yüceltilmesi insan haklarının en temel konusu olan yaşam hakkının ihlalini de gündeme getirmektedir. Ölüm üzerinden yapılan bu türden vurgulamalarla, öğrencilere barışçıl bir kimlik kazandırılmayacağı aşikârdır.

Son olarak üzerinde durmak istediğimiz konu, kitaplarda bu kadar Türk-İslam sentezine odaklanmış militarist bir dil varken, insan hakları kavramının öğrencilere nasıl "verildiği" meselesidir. Yukarıdaki örneklerde gösterildiği gibi, sosyal bilgiler kitaplarda öğrencinin analitik düşünmesini engelleyen, tarih eğitimini ulusal kimlik için araçsallaştıran, farklılıkları görmezden gelen veya yadsıyan insan hakları ihlalleri mevcuttur. Bu arada, ders kitaplarında insan haklarıyla ilgili ünite de bulunmakta ama ne yazık ki bu ünite de bile birçok kez insan hakları kavramının içi boşaltılmaktadır. Kitaplarda ortaya çıkan en önemli sorun, "Hak ve özgürlükler yasalarla sınırlandırılabilir" (Genç vd., 2006a:

163) yanılmacasıdır. Çünkü hak ve özgürlüklerin sınırlandırılabilmesi koşullar muğlak kalmakta, bundan da önemli hiçbir koşulda (savaş durumu dahil) sınırlandırılmayacak hakların olduğu gerçeği göz ardı edilmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ndeki Madde 4 ve 5 (Kölelik ve Kulluk Yasağı ile İşkence Yasağı), bu sınırlandırılmaz haklara örneklerdir.

Öğrencilerde kafa karışıklığına neden olabilecek bir başka sorun ise, insan hakları kavramının 20. yüzyılda ortaya çıktığını atlayıp, bu kavramı anakronik bir şekilde geçmişteki deneyimlere uygulama çabasıdır. Hammurabi Kanunları, içinde şiddet barındırmasına rağmen öğrenciyeye, "insan haklarına önem vermesi bakımından" önemli bir kaynak olarak gösterilmekte (Genç vd., 2006c: 196). İkinci Mehmed'in "söz konusu rahipler benim hizmetime ve benim emrime itaatkâr oldukları sürece hiç kimse tarafından muhalefet edilmeyecektir" diye yazdığı bir fermanına, "Fatih Sultan Mehmet'in insan hakları sözleşmesi hangi temel insan haklarına güvence getirmektedir?" (Kolukisa vd., 2006b :121) sorusu eşlik edebilmektedir.

Sosyal bilgiler kitaplarındaki sorunların hepsinden bahsetmek (söz gelimi cinsiyetçi dil, sınıfsal ayrımcılık) bu yazının amacını aşmıyor. Ancak burada gösterilmek istenen, sosyal bilgiler derslerinin evrensel değerleri öğrencilere verme iddiasının ne yazık ki retorik kalıp, gerçekte uygulanmamasıdır. Hatta farklı örneklerde de görülebileceği gibi, bu sistemle yetiştirilmek istenen öğrenci tipi evrensel bir kimliği olan değil, resmi ideoloji doğrultusunda tek egemen kimliği olan bir öğrencidir. Tarih ve sosyal bilgiler dersleri araçsallıklarından kurtulmadığı/kurtarılmadığı, eğitim sisteminde köklü bir değişim yapılmadığı müddetçe, çağına ve değişimlere ayak uydurabilen, insan haklarını sindirmiş, evrensel kimliği olan bireyler yetiştirme imkânı yoktur. Bu bakımdan özellikle DKİH gibi toplumdaki gönüllüleri aracılığıyla destek alan, eğitim sisteminde değişimi arzulayan ve bunu kamuoyunun tartışmasına açan projeler daha da önem kazanıyor. Şu an için bir hayal gibi gözükse de, umarız ileride DKİH'nin ardıllarına gerek kalmaz.

KAYNAKLAR

- GENÇ, E. vd. (2006a). Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı, Ankara: MEB Devlet Kitapları.
 GENÇ, E. vd. (2006b). Sosyal Bilgiler 6 Öğrenci Çalışma Kitabı, Ankara: MEB Devlet Kitapları.
 GENÇ, E. vd. (2006c). Sosyal Bilgiler 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı, Ankara: M.E.B. Devlet Kitapları.
 KARAGÖZ, D. vd. (2007a). Sosyal Bilgiler 5 Ders Kitabı, İstanbul: MEB Devlet Kitapları.

- KOLUKISA, E.A. vd. (2006a). Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı, Ankara: A Yayınları.
 KOLUKISA, E.A. vd. (2006b). Sosyal Bilgiler 6 Öğrenci Çalışma Kitabı, Ankara: A Yayınları.
 KOLUKISA, E.A. vd. (2006c). Sosyal Bilgiler 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı, Ankara: A Yayınları.
 POLAT, M.M. vd. (2007c). Sosyal Bilgiler 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı, İstanbul: MEB Devlet Kitapları.

DİPNOTLAR

- 1 İlhan Tekeli, Yaratıcı ve Çağdaş Bir Tarih Eğitimi İçin, *Toplumsal Tarih* eki, 2002, İstanbul, 5
 2 Enver Aydın Kolukisa..., *İlköğretim Sosyal*

- Bilgiler Öğretmen Kılavuz Kitabı- 6, A Yayınları, 2006, Ankara ve Emine Genç..., Sosyal Bilgiler 6- Öğretmen Kılavuz Kitabı, M.E.B Devlet Kitapları, 2006*